

לשוננו לעם

עורכים: ע' איתן ומ' מדן

כרך יד, תשכ"ג

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

מחלות ושמותיהן *

א

אנו חיים בתקופה, שבה גדל והולך הצימאון למדע. הציבור הרחב משתף כיום את עצמו בכל שלבי התפתחותה של הטכנולוגיה המודרנית. הוא עוקב אחר התגליות השונות ביבשה, בים ובאוויר. כל תלמיד בית-ספר מרקיע שחקים יחד עם טייסי החלל, צולל במעמקי האוקיינוס בצוללות גרעיניות, מנסה יחד עם המדענים המפורסמים ביותר לפתור בעיות הקשורות בפענוח סודותיו של גרעין האטום. בקיצור: ומלאה הארץ דעת.

אולם אין לומר אותו דבר על התעניינות הציבור בענייני רפואה. דווקא בתחום זה, הקשור בידיעתו של גוף האדם ובידיעת השפעתה של הסביבה על מצב הבריאות — דווקא בתחום זה גדולה האדישות. רק ידיעות סנסאציוניות — כידיעה, למשל, שכאילו נמצאה תרופה נגד הסרטן, ידיעות על ניתוחי לב פתוח או על העברת בליה מאדם לאדם, רק ידיעות מסוג זה מגיעות אל הקהל הרחב. תוך מאלה אין לומר, שקיימת בקרב הקהל התעניינות מרובה גם במה שנוגע למחלות השכיחות ביותר ולהתנהגות האדם בכלל.

קנה המידה ליחסו האדיש של הקהל לענייני רפואה הוא, ששמות המחלות לא בלבד שאינם שגורים בפי הבריות, אלא שקיימת בקרב רבים ערבוביה גמורה של המושגים.

* שורר ב"קול ישראל".

להדגמת דברים אלה נביא כאן את שמותיהן של אחדות מן המחלות המידבקות, ובעיקר של מחלות ילדים מן השכיחות ביותר.

יש כמה וכמה מחלות, שגורמיהן הם נגיפים שונים. הצד השווה שבמחלות אלה הוא, שהן מלוות פריחה על פני העור. תפרכת זו, זמן התגלותה במחלה זו או אחרת, מקומה בגוף, צורתה, זמן היעלמה, הסימנים שהיא משאירה אחרי היעלמה — כל אלה סימנים מובהקים הם בשביל הרופא בבואו לאבחן את המחלה. ההבדלים הם יסודיים, והדעת נותנת, שכל אם משפחה הייתה צריכה להיות בקיאה בהם, עד כדי שתוכל למצוא בעצמה את שם המחלה גם לפני בואו של הרופא. ולא היא! מכל שנות עבודתי אני יכול להיזכר אף מקרה אחד, שבו אמרה לי האם, על פי צורתה של התפרכת, מהו לדעתה השם הנכון של המחלה. כדי להקל על הקוראים נחלק כאן את המחלות המידבקות לפי זוגות, נציין בקיצור נמרץ את המשותף, ובעיקר גם את המבדיל ביניהן, כדי לעזור בהגברת הדיוק בקריאת השמות המתאימים למחלות אלה.

ראשית כול נעמיד זו מול זו חצבת ואדמת: על פי חצבה שבערבית קבע הד"ר מזיא בשעתו את השם חצבת. גם בקאנון של אבן סינא וב"שבילי האמונה" לר' מאיר אלדאבי הוזכר לא פעם השם אל-חצבה. מחלה זו, שהיא בלטינית morbilli, ובידיש מאזלן, היא בלשוננו חצבת. אולם הרופאים הראשונים, שהגיעו לארץ לפני עשרות שנים, קראו למחלה זו בטעות בשם אדמת. ד"ר מזיא ייחד את השם אדמת

למחלה אחרת, אולם עד היום הזה יש בלבול גדול גם בקרב הקהל וגם בקרב הרופאים, ומחליפים חצבת באדמת, ו־אדמת באדמת, והשומע לא תמיד יודע, מהי המחלה שמדובר בה. הפעם בחצבת אנו עוסקים. מה מהלכה? זוהי מחלה, שמידבקים בה 95% מן הילדים. מעטים אפוא מאוד המבוגרים, שמעודם לא חלו במחלה זו. במהלכה של החצבת מונים שלוש תקופות, כל אחת בת ארבעה ימים: א' חום גבוה, כאב עיניים ועוד; ב' תפרחת אופיינית על העור; ג' החום יורד, והפריחה נעלמת. גורם המחלה — נגיף. את השם חצבת מחליפים רבים באדמת, שהיא מחלה אחרת. אדמת היא בלטינית *rubeola*, באנגלית *German Measles*, וביידיש רויטלן. כדי לעזור באבחנה ברורה בין אדמת לחצבת נציין, שבמהלכה של אדמת פורץ חום פתאומי גבוה למדי, ובאותו יום, כעבור שעות אחדות בלבד, ניתן להבחין בתפרחת האופיינית למחלה. אדמימותה של תפרחת זו חיוורת יותר מאדמימות התפרחת בחצבת. מחלת האדמת חולפת תוך יום או יומיים. השם אדמת, שניסו אחדים לייחדו למגפת האדמת, שפקדה אותנו בשנה שעברה, יש לייחדו לתפרחת אֶלֶרְגִית מסוימת, ועליה נדבר לחוד.

והרי עוד זוג אחד של מחלות: אבעבועות שחורות ואבעבועות־רוח.

מחלת האבעבועות השחורות היא בלאטינית *variola*, באנגלית *smallpox*, ברוסית *ospa*, וביידיש פּאָקן. לפנינו הייתה מחלה קשה זו, שמקורה נגיף, פושטת במהירות גדולה, ביחוד בדרך נמלים ודרכי מים אחרות, מארץ לארץ ומיבשת

ליבשת. מגפות האבעבועות השחורות היו לעתים קשות ביותר והפילו חללים לאלפים ולרבבות. בסופו של דבר הורה הד"ר ג'נר (לפני 175 שנה) דרך למניעתה של מחלה זו. הוא העביר מוגלה מבועה שעל עטינה של פרה, שהייתה נגועה במחלה זו, לעורו של אדם בריא. כעבור ימים מספר התפתחה בועה על ידו, וגופו של האיש נתחסן באופן זה לכל ימי חייו מפני מחלת האבעבועות השחורות. במחלה זו נראות הבועות תחילה שקופות ואחרי כן הן נעשות מוגלתיות, ולבסוף מתפתח עליהן קרום שחור. מכאן השם אבעבועות שחורות. אבעבועות אלה משאירות צלקות המכערות את העור, ובייחוד את עור הפנים. על ידי הרכבת האבעבועות הצליח האדם להדביר מגפות איזמות, שעשו לפנים שמות ממש באוכלוסי העולם. צריך שיובן, שאם מדברים על סתם אבעבועות, המדובר בדרך כלל באבעבועות שחורות.

מחלת אבעבועות־הרוח קלה יותר לאין ערוך ממחלת האבעבועות השחורות. החום במחלה זו נמוך, ומהלכה קל מאוד. המלה רוח שבשם המחלה אינה באה אלא להורות, כאילו זה עניין של „אוויר לא טוב“ או של „הצטננות“, וכאילו יש לראות באלה את גורמיה של אותה מחלה. זוהי השערה חסרת שחר, כי גם את מחלת אבעבועות הרוח מסב נגיף.

אבעבועות־הרוח הן בלטינית *varicella*, באנגלית *chickenpox*, וביידיש ווינדפּאָקן.

בהמשיכנו בליבון שמות מחלות נציין, כי שנית שהיא *scarlatina* בלאטינית, *scarlet fever* באנגלית, שארלאך בגרמנית, נקראה לפנים בפי חכמינו ססגוניתא, כמסתבר

או בצירוף אֶל (לציווי ואזהרה או בקשה). ואולם גם דרך שנייה (אֶל תאמן) בצירה ובלא יוד) יאה למקרא, ולא ללשון חז"ל. זאת ועוד: אף במקרא יש „אל תביט אחר־ך" (בראשית יט, יז), „ויוציא" (דברים ד, כ), „שלח חשך ויחשיך" (תהלים קה, בח) „ויביא" (נחמיה ח, ב), „ונעמיד" (שם ד, ג).

אין ספק, שהמעתיקים בתלמוד אל תאמן סמכו על הכתוב „אל תאמן במ" (ירמיה יב, ו): אבל לאחר שאף במקרא אין זה חוק ולא יעבור, אין לנהוג לפיו בלשון חז"ל, שבה נתבטלה צורת העתיד „המכוּוץ" בהפעיל (צירה ובלא יוד, במקום יוד וחיריק).

אמנם מצאנו בתלמוד עתיד מקוצר, כגון: „יהי ביתך פתוח לרוחה", „אל תעש עצמך כעורכי הדיינים", אבל בכל כגון זה השמטת הא בסוף התיבה לפנינו, ולא חילוף חיריק בצירה והשמטת יוד באמצע התיבה. צורה כגון אל תסתַר (= אל תסתיר), אל תשכֵן (= תשכין) אינה מצויה בתלמוד ואינה מדרכי לשון חז"ל: נראה לי, שגם בפרקי אבות (פרק ב) יש לומר „אל תאמין בעצמך" (במם חרוקה וביוד), כפי שמנוקד בסידורים רבים. הנקדנים, שהחמירו וניקדו בצירה ובלא יוד, הפליגו לפי דעתי והחמירו שלא כדין. השימוש הרגיל בלשון חז"ל — בחירק וביוד: אל תאמין, אל תחזיק טובה לעצמך, אל תברִיחַ עצמך מן המכס, אל תדין את חברך, אל תחזיר, אל תכניס, אל תפסיע ועוד. גם המימרא הידועה בל תשחית — בחירק וביוד, למרות הכתוב בתורה „אל תשחֵת עֶמֶךָ ונחלתך".

בכל הסידורים שבדקתי מנוקד (בפרקי אבות) אל

תחזיק (ביוד ובזין חרוקה). רק בסידור „עבודת ישראל“ בלי יוד ובזין צרויה: אל תחזק. ברם, מנקד הסידור הזה הקפיד, כידוע, במידה יתרה, ולפעמים עד כדי טעות, כגון: מתחַיב (ביוד פתוחה), פֶּרענות (בפא קמוצה), ואין למדים הימנו.

בדקתי גם במשניות כתב־יד קופמן, ושם תמיד ביוד ובחיריק, אפילו ואל תאמין (למרות הכתוב בירמיהו). כיוצא בזה — אל תחזיר (ב"מ ב י). ויש לי ראייה ברורה לכך, שהמנקד משניות אלה לא התעלם כלל מן הניקוד המקראי; ולא המנקד בלבד, אלא אף מי שהעתיק את המשניות:

במסכת ערכין (ח, ז) נאמר: „אי אפשר לומר תקדיש שכבר נאמר אל תקדיש, ואי אפשר לומר אל תקדיש, שכבר נאמר תקדיש“. בשאר משניות מנוקדות שלפניי: אל תקדיש (ביוד ובחיריק), אך בכתב־יד קופמן: אל תקדש. האמת היא, שלא נאמר בתורה אל תקדש, אלא לא יקדיש (ויקרא כו, כו); אך כיוון שבמשנה נאמר, כאילו לשון הכתוב הוא אל תקדיש, לפיכך הקפיד המעתיק והעתיק בלא יוד, והנקדן ניקד בצירה. כמדומה שהמקום היחידי הודאי, שבו מצאנו בתלמוד עתיד מכוח אחרי אל, הוא בירושלמי (חגיגה פרק ב) בסיפור הידוע על אחר: „אל תבט במעשיו, הבט בתורתו“. בכל הדפוסים שבדקתי לא מצאתי כאן יוד לפני הטיה, ואולי הוא בעקבות הכתוב השגור „אל תבט אל מראהו“ (ש"א טו, ז). עד היום מקפידים בעניין זה נקדנים־נקרנים, וגם קצת מורים מחמירים. כסבורים הם, שיש לומר דווקא אל תבט (בבית צרויה), אע"פ שבתורה אל תביט, כמבואר לעיל.

אכן, הכול תלוי במזל, ואפילו יוד קלילה שבפועל...

שום הערת מדקדק, שיציין צורה זו כיוצאת מן הכלל.
 נראה לי כדבר ברור, שהנטייה הכללית אחרי צירה
 בצורות הללו באה בהשפעת המקור הנפרד, כגון: „השִׁבֵּעַ
 השִׁבִּיעַ“, „השִׁב תשיב“ וכדומה. ולפי עניות דעתי, אם נוטים
 כאן כל הסופרים והמשוררים לצורה זו ורוחשים לה חיבה
 יתרה, אין למצות עמם את עומק הדין של דקדוק המקרא,
 ועל כגון זה יש לומר כמאמר הלל: „הנח להם לישראל, אם
 לא נביאים הם — בני נביאים הם“...

משה סתוי

„שה וגדי“

שירי מתתיהו שלם נתחבבו על הציבור, בייחוד על
 הדור הצעיר, וחסד זה — שהוא נלקח אל השירה „מאתורי
 הצאן“ — שמור לו כל הימים.

ודווקא איש צאן זה נאה לו ידיעה מספיקה במונחי
 העדר. והמלים „שה וגדי וגדי ושה“, שהוא פותח בהן אחד
 משיריו, אין בהם משום שמות נרדפים, משלימים או מנוגדים.
 שֶׁה — זהו שם כולל ליחידת הצאן ללא הבדל סוג
 (כבש או עז), ללא הבדל מין (זכר או נקבה) וללא הבדל גיל
 (קטן או גדול): „זאת הבהמה אשר תאכלו שור (יחידת הבקר)
 שֶׁה כבשים ושה עזים“ (דבר' יד, ד); „שה תמים זכר (גם
 הנקבה שמה שֶׁה) בן שנה יהיה לכם מן הכבשים ומן העזים
 תקחו“ (שמות יב, ה); „ושור וחמור ושה לפי חרב“ (ש"א